

Pētījums par sociāli izolētu iedzīvotāju vajadzībām

PREIĻU UN LĪVĀNU NOVADA GADĪJUMS
VIDUSLATGALES PĀRNOVADU FONDS, 2021

Saturs

IEVADS.....	2
PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA.....	2
PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS PAMATOJUMS.....	4
SOCIĀLĀS IZOLĀCIJAS IZPAUSMES. INDIVIDUĀLIE UN STRUKTURĀLIE SOCIĀLĀS IZOLĀCIJAS CĒLOŅI	6
PERSONĪGIE UN INSTITUCIONĀLIE RESURSI PROBLĒMU RISINĀŠANAI	12
SOCIĀLI IZOLĒTU CILVĒKU VAJADZĪBAS	14
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI.....	16

IEVADS

Pētījums par sociāli izolēto Preiļu un Līvānu novada iedzīvotāju vajadzībām ir daļa no nodibinājuma “Viduslatgales pārnovadu fonds” realizētā projekta “Labdarības aplis” (proj., nr. AIF/2020/SDK/04) aktivitātēm ar mērķi izzināt sociāli izolēto iedzīvotāju vajadzības. Plānots, ka, iegūstot informāciju par sociāli izolēto iedzīvotāju vajadzībām viņu pašu skatījumā, nodibinājums varēs precīzāk plānot un adresēt interešu pārstāvības aktivitātes, ziedojumu piesaistes akcijas un ikdienas labdarības darba metodes.

Lauka darbs pētījuma ietvaros tika veikts 2021. gada augustā. Šis ziņojums ietver pētījuma metodoloģijas aprakstu, īsu teorētisko pamatojumu un pētījuma rezultātu aprakstu un interpretāciju.

Pētījuma veicējs: Latvijas Lauksaimniecības universitāte. Pētniece Dr. sc. soc., LLU asoc. profesore Dina Bite.

PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA

Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izraudzīta kvalitatīvā socioloģisko pētījumu pieeja. Izmantots gadījuma analīzes (*case study*) dizains, tajā ietverot Preiļu un Līvānu novada situācijas izpēti. Gadījuma analīzes specifika ir situācijas izpēte tās reālajā kontekstā. Proti, lai arī sociāli izolēto iedzīvotāju ekonomiskajā un sociālajā situācijā Latvijā ir zināmas likumsakarības, konkrētus apveidus un specifiku tā iegūst noteiktā institucionālā vidē. Ar institucionālo vidi šeit tiek saprastas gan organizācijas, kas strādā ar sociāli izolētiem iedzīvotājiem, gan infrastruktūras īpatnības, gan formālās un neformālās uzvedības normas vietējā sabiedrībā.

Informantu izlase notika, izmantojot šādas kvalitatīvo pētījumu izlases veidošanas tehnikas:

- 1) pakāpeniskā izlase tika realizēta, katru nākamo informantu iekļaujot pētījumā pēc tās informācijas, kas saņemta iepriekš. Piemēram, atsaucoties uz vairāku informantu stāstīto par Nodarbinātības valsts aģentūras aktivitātēm, dalībai pētījumā tika uzrunāta arī NVA Preiļu filiāles vadītāja, lai sniegtu savu redzējumu uz situāciju;
- 2) mērķtiecīgā izlase tika veidota, izvēloties informantus no dažādām sociāli izolētām iedzīvotāju kategorijām – ilgstošie bezdarbnieki, cilvēki pirmspensijas vecumā, ģimenes ar bērniem invalīdiem, invalīdi, pensionāri. Lai neierobežotu pētījuma tvērumu, informantiem tika jautāts arī par viņuprāt sociāli izolētām iedzīvotāju kategorijām Preiļu un Līvānu novadā. Pētījuma izlasē tika iekļauti informanti no dažādām apdzīvotām vietām Preiļu un Līvānu novadā, dažādu etnisko grupu, dzimumu un vecuma grupu pārstāvji. Starp informantiem ir cilvēki, kuri dzīvo vieni paši, ir nepilno un pilno ģimeņu pārstāvji;
- 3) ērtuma jeb pieejamības izlasi palīdzēja realizēt nodibinājuma “Viduslatgales pārnovadu fonds” darbinieki, kā arī Preiļu pašvaldības sociālā dienesta un biedrības “Baltā māja” darbinieki, uzrunājot dažus savus klientus, vai viņi vēlētos piedalīties pētījumā (institucionālā piekļuve). Dažos gadījumos tika izmantota t.s. sniega pikas metode, kad viens informants varēja ieteikt intervijai kādu sev zināmu cilvēku, kurš atbilda pētījuma mērķa grupas raksturojumam.

Lai ievērotu pētniecības ētiku, visiem informantiem, kuri piedalījās pētījumā, tika izskaidrots pētījuma mērķis un iegūtās informācijas apstrādes principi, lai nodrošinātu konfidencialitāti, kā arī tika saskaņota viņu piekrišana dalībai pētījumā. Vairāki uzrunātie informanti nevēlējās piedalīties intervijā, vai arī piedalījās intervijā, bet nevēlējās nosaukt savu vārdu un sniegt precīzus demogrāfiskos datus par sevi. Atteikuma iemesli bija dažādi, tomēr tipiska atbilde bija saistīta ar bažām par personīgas informācijas izpaušanu. Par zināmu pētījuma ierobežojumu uzskatāms tas, ka lielākā daļa informantu atrodas kādu institūciju, piemēram, NVA vai sociālā dienesta redzes lokā. Tai pašā laikā, kā uzsvēra speciālisti, sociāli un ekonomiski izolētu iedzīvotāju potenciāli ir vairāk nekā dažādu institūciju uzskaitē.

Tiešās, daļēji strukturētās intervijas tika veiktas 2021. gada augustā. Pētījuma uzdevums nebija analizēt sociāli izolētu iedzīvotāju vajadzības teorētisko koncepciju perspektīvā, taču intervijas jautājumu sastādīšanai tika izmantota teorētiskā literatūra par sociālās izolācijas dimensijām. Informantiem tika jautāts par viņu pašreizējo dzīves situāciju, apstākļiem, kas noveduši pie esošās situācijas, aktuālajām vajadzībām dažādās jomās, saņemto atbalstu, nākotnes plāniem. Informanti tika arī lūgti raksturot dažādās grūtībās nonākušos Preiļu un Līvānu novada iedzīvotājus. Rezultātu apstrādes un analīzes procesā pētniece izmantoja vēl citus informācijas avotus, piemēram, par atkarību psiholoģisko un sociālo dabu, lai sniegtu iespējami precīzu Preiļu un Līvānu novada situācijas raksturojumu. Pētījuma ticamību paaugstina t.s. triangulācijas pieeja datu ieguvē, izlasē iekļaujot dažādu sociāli izolēto iedzīvotāju kategoriju un iesaistīto institūciju pārstāvjus.

Kopumā tika intervēti 20 sociāli izolēto grupu pārstāvji (ilgstošie bezdarbnieki, cilvēki bez pastāvīgas dzīves vietas, invalīdi, ģimenes ar bērniem invalīdiem, cilvēki ar zemiem ienākumiem, dažādām etniskām grupām, t.sk. romu). Pētījumā piedalījās 9 vīrieši un 11 sievietes, vecumā no 24-70 gadiem, no Preiļu pilsētas un pagastiem, un Līvānu novada. 7 intervijas notika krievu valodā. Interviju ilgums svārstījās no 25 minūtēm līdz 1,5 stundām atkarībā no apstākļiem, kuros intervija notiek, un informantu vēlēšanās un gatavības runāt par saviem apstākļiem.

Daļēji strukturētās intervijas tika veiktas arī ar 10 speciālistiem, kuri strādā ar dažādām sociāli izolētu iedzīvotāju kategorijām:

- 1) Vija Jakimova, Nodarbinātības Valsts aģentūras Preiļu filiāles vadītāja;
- 2) Anita Čodare, Preiļu novada sociālā darbiniece Aizkalnes novadā;
- 3) Valentīna Krīvāne, Preiļu novada Bāriņtiesas vadītāja;
- 4) Ārija Perševica, Aglonas pagasta sociālā dienesta vadītāja;
- 5) Antoņina Čerņavska, Aglonas pagasta sociālā dienesta vadītājas vietniece;
- 6) Kristīne Sorokina, Valsts Probācijas dienesta Preiļu novada vadītājas p.i.;
- 7) Liēna Fedotova, Preiļu novada dienas aprūpes centra psiholoģe;
- 8) Inguna Badune, Līvānu novada biedrības "Baltā māja" direktore;
- 9) Ilze Ancāne, Līvānu novada biedrības "Baltā māja" sociālā darbiniece;
- 10) Gunta Mironova, Līvānu novada biedrības "Baltā māja" dienas aprūpes centra audzinātāja.

Speciālisti tika lūgti raksturot sociāli izolēto iedzīvotāju situāciju no sava profesionālā viedokļa un komentēt līdzšinējos un potenciālos palīdzības sniegšanas mehānismus attiecīgajai mērķa grupai.

Datu apstrādē un analīzē tika izmantota kvalitatīvajai pētniecības pieejai raksturīgā interpretatīvā tehnika, apkopojot, salīdzinot, pretstatot informantu pausto un identificējot tajā vispārīgus uzvedības modeļus un sociālo struktūru likumsakarības. Rezultātu izklāstā nav minētas precīzas informantu sniegtās detaļas, nav minēti vārdi pie citātiem, lai nodrošinātu pētījuma dalībnieku anonimitāti.

Pētījuma autore pateicas visiem pētījuma dalībniekiem par personīgas informācijas uzticēšanu pētnieciskos nolūkos un visiem institūciju pārstāvjiem par sniegto ekspertīzi.

PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS PAMATOJUMS

Pētījums par sociāli izolētu iedzīvotāju vajadzībām tika uzsākts, balstoties uz plaši pieņemtiem priekšstatiem par sociālo izolāciju. Standarta pieeja teorētiskajā literatūrā un jo sevišķi ES politikas plānošanas dokumentos ir runāt par t.s. sociālo izslēgšanu jeb atstumtību (*social exclusion*), to definējot kā “kompleksu, daudzdimensionālu procesu, kura izpausme ir indivīdu, mājsaimniecību vai grupu pilnīga vai daļēja marginalizācija, nespēja iekļauties sabiedrībā, piedalīties tās ekonomiskajā, sociālajā, kultūras un politiskajā dzīvē”¹ Sociālās atstumtības definīcijā jau ieskicētas galvenās atstumtības jomas, taču plašākā skaidrojumā tās ietver šādus aspektus:

- 1) resursi: materiālie un ekonomiskie, piekļuve pakalpojumiem, sociālie resursi;
- 2) piedalīšanās: ekonomiskā, sociālā, kultūras un izglītības, politiskā un pilsoniskā;
- 3) dzīves kvalitāte un labbūtība (subjektīvā labklājība): veselība, dzīves vide, noziedzība un kriminogēnā situācija².

Starp sociālās atstumtības riska grupām visbiežāk tiek minētas sievietes, bērni un jaunieši (18–24 gadi), nepilnās un daudzbērnu ģimenes, personas ar zemu izglītības līmeni, bezdarbnieki, pirmspensijas un pensijas vecuma personas, invalīdi, migranti u. c.³

Balstoties uz iepriekš minētajām atziņām par sociālo atstumtību, tika uzrunāti pētījuma dalībnieki. Pētījumam attīstoties, teorētiskais ietvars tika precizēts, nonākot pie vēl citām sociālās izolācijas dimensijām.

Šaurā izpratnē sociālā izolācija ir sociālo kontaktu trūkums, ierobežots sociālo kontaktu daudzums vai arī reta kontaktēšanās ar citiem cilvēkiem, kā arī aktivitāšu skaits un kvalitāte sociālajās attiecībās. Šis aspekts jo īpaši aktualizēts Covid-19 pandēmijas sakarā, saistot to ar nelabvēlīgām sekām uz veselību, kas var izpausties kā motivācijas zudums, nemiers, depresija⁴. Citos līdzīgos pētījumos ierobežoti sociāli kontakti tiek saistīti ar pāragru nāvi, paaugstinātu risku attīstīties demencei un sirds un asinsvadu slimībām⁵.

Nereti sociālā izolācija tiek saistīta ar vientulības (*loneliness*) jēdzienu. Ja sociālo izolāciju var konstatēt kā objektīvu lielumu (var saskaitīt sociālos kontaktus⁶), tad vientulība ir subjektīva sociālās izolācijas izjūta. Taču ne vienmēr sociāli izolētie cilvēki izjūt vientulību un otrādi – vientuļi var justies arī objektīvi neizolēti cilvēki.

¹ Dobelniece S. "Sociālā atstumtība". Nacionālā enciklopēdija. <https://enciklopedija.lv/skirklis/2650-sociālā-atstumtība-> (skatīts 27.11.2021)

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ The Pandemic Effect: A Social Isolation Report, 2020. AARP Foundation. United Health Foundation. <https://connect2affect.org/wp-content/uploads/2020/10/The-Pandemic-Effect-A-Social-Isolation-Report-AARP-Foundation.pdf>

⁵ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2020. *Social Isolation and Loneliness in Older Adults: Opportunities for the Health Care System*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/25663>

⁶ Maltby, J. et al. 2020. Frailty and Social Isolation: Comparing the Relationship between Frailty and Unidimensional and Multifactorial Models of Social Isolation. *Journal of Aging and Health*, 32(10), p. 1297-1308. <https://doi-org.db.rsu.lv/10.1177/0898264320923245>

Plašākā izpratnē sociālo izolāciju apraksta kā ierobežotas iespējas piekļūt veselības aprūpei, ēdienam, transportam un citiem vitāli svarīgiem resursiem (t.sk. arī internets, bērnu aprūpe, iespējas nopirkt medikamentus u.c.). Pēc tam seko attiecības ar citiem cilvēkiem, biedriskums, piederības izjūta⁷.

Izpratnes par sociālās izolācijas izpausmēm un šķautnēm atšķiras starp valstīm un reģioniem. Piemēram, Lielbritānijā lietotā diskursa ietvaros sociālā izolācija primāri tiek saistīta ar sociālo attiecību trūkumu, kamēr lielākajā daļā Eiropas valstu tas nozīmē piesaistes trūkumu darba tirgum⁸. Mūsdienās sociālās izolācijas pētnieki arvien biežāk uzsver sociālo kontaktu samazināšanās tendences sabiedrībā, kas ietver arī savstarpēja atbalsta trūkumu.⁹

Sociālo izolāciju var traktēt arī dažādu cilvēcisko vajadzību kontekstā. Šī pētījuma ietvaros par noderīgu var uzskatīt Martas Nusbaumas (*Martha C. Nussbaum*) un Amartija Sena (*Amartya Sen*) izstrādāto spēju koncepciju. Autoru skatījumā var izšķirt desmit fundamentālas spējas cilvēka dzīvei:

- 1) dzīve – iespēja nodzīvot normāla garuma cilvēka dzīvi;
- 2) ķermeņa veselība – iespēja dzīvot dzīvi ar labu veselību, tostarp reproduktīvo veselību;
- 3) ķermeņa integritāte – iespēja brīvi pārvietoties, brīvība no vardarbības;
- 4) sajūtas, iztēle un domāšana – iespēja lietot sajūtas, iztēloties un domāt;
- 5) emocijas – iespēja just saistību ar lietām un apkārtējiem cilvēkiem, mīlēt, skumt, izjust ilgas, pateicību, pamatotas dusmas u.c.;
- 6) praktiskais prāts – iespēja veidot izpratni par labo un iesaistīties kritiskās pārdomās par savas dzīves plānošanu;
- 7) saistīšanās – iespēja dzīvot kopā ar citiem, rūpēties par viņiem, iesaistīties dažādās sociālās sadarbības formās, iespēja tikt uzlūkotam kā vienlīdzīgam;
- 8) citas sugas – iespēja dzīvi saistīt ar dabas pasauli, dzīvniekiem un augiem un rūpēties par tiem;
- 9) spēle – iespēja smieties, spēlēt, izbaudīt izklaidējošas aktivitātes;
- 10) kontrole pār vidi – iespēja piedalīties politiskajā dzīvē, izdarīt politiskas izvēles, turēt lietas īpašumā¹⁰.

Minētās spējas tiek interpretētas kā tādas, kas raksturīgas cilvēkiem. Balstoties uz to, var pieņemt, ka augšminētās ir arī ikviena cilvēka dabiskas vajadzības, kuras lielākā vai mazākā mērā dzīves gaitā tiek apmierinātas un caur kuru prizmu var spriest par cilvēku dzīves kvalitāti.

Tā kā sociālā izolācija ir komplekss un daudzdimensionāls fenomens, kur grūti nošķirt cēloņus un sekas un kas ietekmē visas cilvēka dzīves jomas, kā teorētiskais pamatojums izmantota arī Kena Vilbera (*Ken Wilber*) integrālā teorija. Proti, ikviens indivīds ir daļa no lielākas sistēmas, tādēļ iniciētajām pārmaiņām jāskar visi līmeņi un visas dzīves jomas. Piemēram, lai cilvēks atbrīvotos no atkarībām, “*būs par maz tikai ar ķīmiskiem līdzekļiem, dziedināšanai būs par maz tikai un*

⁷ The Pandemic Effect: A Social Isolation Report, 2020. AARP Foundation. United Health Foundation. <https://connect2affect.org/wp-content/uploads/2020/10/The-Pandemic-Effect-A-Social-Isolation-Report-AARP-Foundation.pdf>

⁸ Platt, L. 2009. Social Activity, Social Isolation and Ethnicity. *The Sociological Review*, 57(4), p. 670-702. <https://doi-org.db.rsu.lv/10.1111/j.1467-954X.2009.01867.x>

⁹ Paik, A., Sanchagrin, K. 2013. Social Isolation in America: An Artifact. *American Sociological Review*, 78(3), p. 339-360. <https://doi-org.db.rsu.lv/10.1177/0003122413482919>

¹⁰ Nussbaum, M.C. 2011. *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press. Citēts no Neiders, I. 2018. Cilvēka uzlabošana. Filosofiskā antropoloģija. Rīga: RSU.

vienīgi ar psiholoģiskiem līdzekļiem, dziedināšanai būs par maz arī, ja mēs vienkārši ārējos apstākļus mainīsim. Tam visam jādarbojas kopā, jādarbojas sinhroni”.¹¹ Integrālā teorija vienlaikus vērs uzmanību uz individuālajiem un kolektīvajiem jeb strukturālajiem faktoriem. Proti, nokļūšana nabadzībā, sociālā izolācijā, nav tikai neatkarīgu individuālu izvēļu rezultāts, bet gan lielā mērā no sabiedrības vēsturiskajiem, ekonomiskajiem, sociālajiem apstākļiem izrietošs fenomens. Tāpat ir būtiski akcentēt t.s. iekšējos un ārējos jeb subjektīvos un objektīvos aspektus, kas definē sociālo izolāciju. Objektīvā situācija jeb konkrēti apstākļi var tikt dažādi interpretēti no tajā iesaistīto indivīdu un organizāciju puses. Proti, paši sociāli izolētie cilvēki savu situāciju pieredz un interpretē atšķirīgi nekā to definē atbildīgās institūcijas, atklāj statistikas dati, nosaka likumdošana u.tml. Visi augšminētie aspekti un argumenti jāņem vērā, risinot sociālās izolācijas situācijas.

SOCIĀLĀS IZOLĀCIJAS IZPAUSMES. INDIVIDUĀLIE UN STRUKTURĀLIE SOCIĀLĀS IZOLĀCIJAS CĒLOŅI

Ciktāl to ļauj secināt informantu atklātie personīgie dzīvesstāsti un minētie piemēri par citiem līdzīgiem gadījumiem, kā arī intervēto speciālistu pieredze, tipiskākā un izteiktākā sociālās izolācijas forma Preiļu un Līvānu novadā ir atstumtība no darba tirgus.

Pēc NVA vadītājas stāstītā, 2021. gada augustā Preiļu filiāles uzskaitē bija 880 ilgstošie bezdarbnieki (54% no kopējā skaita), 857 bezdarbnieki vecumā virs 50 gadiem (52,6%) un 375 vecumā virs 58 gadiem (23%). 24% jeb 391 bezdarbnieku ir ar invaliditāti. Tādējādi arī statistikas dati apliecina būtiskāko sociālo problēmu izpētes teritorijā – ilgstošo bezdarbu, kuru pārsvarā veido cilvēki vecuma grupā virs 50 gadiem.

Informantu dzīvesstāsti un pieredze nodarbinātības jomā ir atšķirīgi, taču kopumā atstumtība no darba tirgus ir ilgstoša, iesakņota un relatīvi nemainīga. Tipisks stāsts, jo īpaši intervēto vīriešu vidū, ir par pabeigtu vai nepabeigtu vidējo/profesionālo izglītību, profesiju, kas bijusi aktuāla 20. gadsimta 80.-90. gados, bet iegūtās prasmes nav noderīgas mūsdienu darba tirgū. Pēc informantu atbildēm grūti nošķirt, cik daudz šajos apgalvojumos ir objektīvu datu, piemēram, vai vietējā darba tirgū nav pieprasījuma pēc atslēdzniekiem, kā izsakās kāds informants: *“Es esmu pēc profesijas atslēdznieks, es mācījos, jā, man ir diploms, jā, bet nav darba”*, vai tas ir subjektīvs situācijas vērtējums. Citi informanti atklāti atzīst, ka jaunībā bijuši vieglprātīgi un nav pabeiguši izglītību, jo bijusi iespēja labi nopelnīt, piemēram, meža izstrādē.

Intervēto sieviešu dzīvesstāstos atkārtojas pieredze, kas saistīta ar negaidītām izmaiņām privātajā dzīvē, novedot sociālās atstumtības situācijā. Piemēram, ja nomirst dzīves biedrs vai notiek šķiršanās, tad sievietes var palikt bez pajumtes, un mainās arī viņu nodarbinātības situācija: *“Ieprecējos šeit. Palīdzēju attīstīt saimniecību. Mūsu ģimenīti izšķīra viena sieviete tepat centrā. Saimniecībā man teikšanas nebija.. tā es sapratu, ka man jāiet prom”*. Tālākā notikumu attīstība rada iesaistīto, ka šādos gadījumos pieejamā atbalsta sistēma ir stihiska un atkarīga no dažādu faktoru nejaušas sakritības – saprotošiem darba devējiem, atbalstošiem speciālistiem, laipniem

¹¹ Paičs, I. 2021. Ievads integrālā skatījumā uz atkarībām. Integrālās izglītības institūts.
<https://www.iii3.lv/video-kursi/ievads-integrala-skatijuma-uz-atkaribam/>

līdzcilvēkiem: *“Tad, kad man vissmagāk bija, kad vajadzēja ierasto dzīvīti atstāt un ievākties šeit, tad nāku vienreiz mājās, skatos, man uz rokturīša pie ārdurvīm ir atstāts maisiņā speķa gabaliņš un maizīte. Kaimiņiene man pieniņu nesa.. tādu atsaucību es nekad nebiju saņēmusi no kaimiņiem”*. Sieviešu nonākšanu ievainojamā situācijā veicina vēlme veidot attiecības, ģimēni, kas nereti tiek darīts vieglprātīgi, neapbrīnīti iespējamās sekas. Viens no šādiem stāstiem ir par dzīvokļa pārdošanu, naudas ieguldīšanu vīrieša saimniecībā un attiecīgi nonākšanu “uz ielas” brīdī, kad vīrietis nomirst. Arī speciālisti apstiprina daudzu sieviešu pieredzi, kuras ir līdzatkarīgas no vīriešu alkoholisma, cieš no vardarbības, taču psiholoģisku, ekonomisku un sociālu iemeslu dēļ viņas lielākoties paliek pasīvas un situāciju nemaina.

Dažkārt sieviešu integrāciju darba tirgū ierobežo latviešu valodas zināšanu trūkums, kur īsti nepalīdz arī latviešu valodas kursi: *“Tur ļoti grūti eksāmenu nolikt. Maksimā vai par apkopēju vajag trešo kategoriju, bet es to nevaru nokārtot”* (krievu val.). Nodarbinātības problēmas raksturīgas arī tajos gadījumos, kas nav tik dramatiski kā aprakstīts iepriekš. Sievietēm, kurām ir vidusskolas izglītība un kuras strādājušas dažādos darbos, piemēram, par auklīti bērnu dārzā, tālākā karjera apstājas tai brīdī, kad tiek nodibināta sava ģimene un piedzimst bērni: *“Man 10 klases tepat Preiļu vidusskolā, tad strādāju par audzinātājas palīdzi bērnu dārzā, tad apprecējos, tad savi bērni, nu un viss. Mājas. Visu laiku pa māju, ar bērniem”* (krievu valodā). Tālākā nodarbinātība ir fragmentāra; sievietes kļūst atkarīgas no pagaidu sabiedrisko darbu grafika, no iespējam izbraukāt uz darba vietu: *“Pirmkārt, mēs esam no laukiem. Kā tad mums nokļūt līdz darbam?! Vasarā ar riteni, bet ziemā kā? Pirmais autobuss mums uz Preiļiem pusdeviņos. Mašīnas man nav. Kā lai es tieku?! Iepriekš vēl varēja ar citiem sarunāt, bet tagad tas koronavīruss, tagad vispār nedrīkst ne ar vienu.. [braukt kopā – aut.]”*.

Iepriekš minētais liek meklēt nodarbinātības alternatīvas. Tādēļ praktiski ikvienā sarunā tiek pieminēta nelegālā nodarbinātība jeb plaši saukta par “haltūrām”. Tā ietver neformālus sociālos kontaktus starp darba devēju un darba ņēmēju, par ko informanti netiecas īpaši stāstīt. Netiek atklāti arī tādi kontakti, kam cilvēki tirgo savu izaudzēto produkciju vai kur gatavojas pirkt stādus u.tml. Šī pētījuma ietvaros nav iespējams precīzi noteikt šādu sociālo kontaktu blīvumu un ietekmi, tomēr var saprast, ka tie kalpo kā būtisks adaptēšanās un izdzīvošanas mehānisms.

Nodarbinātības situāciju starp sociālā izolācijā nonākušiem cilvēkiem Preiļu un Līvānu novadā raksturo ilgstoša nepastāvība, fragmentārisms, atkarība no dažādām nejaušībām un sakrītībām. Ekonomiskie ierobežojumi izraisa ierobežojumus citās dzīves jomās, piemēram, sociālajā un kultūras dzīvē, nemaz nerunājot par politisko un pilsonisko līdzdalību. Ja ilgstoši netiek apmierinātas indivīdu pamatvajadzības pēc pietiekama ēdiena, siltuma, mājokļa u.c., tad visi pārējie ir pakārtoti jautājumi: *“Ir jau tās eiropakas paņemtas, bet tāpat jau kādreiz gribas kaut vai to pašu majonēzi vai tomātu mērcīti klāt.”* Šādas pieredzes spilgti ataino individuālu izvēļu un strukturālu ierobežojumu mijiedarbību. **Zemāku sociālo šķiru pārstāvji strādā par EUR 2,50 dienā (~2017. gadā), sistemātiski ir atkarīgi no trūcīgo pabalstiem un līdzcilvēku palīdzības. Principā šie cilvēki ir spilgti esošās sociālās, ekonomiskās, politiskās realitātes paraugi jeb nesēji. Jebkura atsevišķi ņemta cilvēka pieredzē atspoguļojas sabiedrībā raksturīgās nabadzības, dzimumu nelīdztiesības, alkoholisma u.c. sociālu problēmu izpausmes.**

Intervijās dzirdētais aizskar Latvijas gadījumā ieilgušu un jūtīgu tematu par ilgstošo bezdarbu un ar to saistīto problemātiku. Vispārējs sabiedrībā izplatīts pieņēmums ir par ilgstošo bezdarbnieku nevēlēšanos strādāt, par viņu augstajām pretenzijām attiecībā uz darba samaksu un darba apstākļiem. Lai arī šī pētījuma ietvaros līdzīgas atziņas tika paustas, kopumā iegūtā informācija neapstiprina iesīkstējušos pieņēmumus par ilgstošajiem bezdarbniekiem tikai kā “sistēmas patērētājiem”: *“Vidējā sabiedrība šos cilvēkus ir kaut kur izslēgusi. Viņi redz, tas tur dzērājs, tas*

neko negrib darīt, bet zem tā visa ir milzum daudz citu problēmu. Sabiedrība dzīvo stereotipos par sociāli izolētiem cilvēkiem. Mums vieglāk pieņemt, ka viņi prasa pabalstus”.

Faktiski cilvēki ar ilgstoša bezdarba vai fragmentāras nodarbinātības pieredzi vērtējama kā visneaizsargātākā grupa darba tirgū un sabiedrībā kopumā. Informanti stāsta par atsevišķiem darba devējiem, kuri viņiem nav izmaksājuši sākotnēji norunāto atalgojumu, par darba devējiem jeb “saimniekiem” kā tādiem, kuriem pašiem ir finansiālas grūtības un kuri objektīvu iemeslu dēļ nevar laikā izmaksāt algu, vai arī var atļauties to maksāt ārkārtīgi mazu. Cilvēki apzinās arī transporta izmaksas, iespējas nokļūt darba vietā un atpakaļ mājās. **Pētījums neapstiprina pieņēmumu par sociāli izolētu cilvēku ekspektācijām pēc lielas algas.** Sarunās noskaidrojās, ka informantu skatījumā laba alga ir valstī noteiktā minimālā mēnešalga (EUR 500 bruto): *“Es jau cenu nenosaku, cik saimnieks samaksā, tik ir. Par 4 mēnešiem man nesamaksāja. Tas par dzīvošanu, viņi saka, par elektrību. No tā laika negribu vairs nekur uz vietas dzīvot. Minimālo algu gribētu vismaz. Ir saimnieki, kas nevar un negrib pat 300 eiro mēnesī samaksāt”.*

Šī projekta/ pētījuma nepieciešamības pamatojumā minēts, ka viena no projekta mērķa grupām ir tie sociāli izolētie cilvēki, kuri “izkrīt cauri administratīvajam sietam”. Pētījuma rezultāti attiecībā uz ilgstošajiem bezdarbniekiem rāda, ka viņi ir “izkrituši” jau sen, pirms 20-30 gadiem. **Ilgus gadus esot nenoteiktības situācijā, nespējot pārorientēties uz jauniem apstākļiem, nespējot īsti iekļauties darba tirgū un sabiedrībā, šiem cilvēkiem ir ļoti grūti adaptēties arī mūsdienu darba tirgus un tehnoloģiju izvirzītajām prasībām:** *“Kur mūsdienās ir mašīna, ko tas piecdesmitgadīgais var vadīt?! Nav jau vienkāršie darbi vairs!”* Var apgalvot, ka pietiekami liela sabiedrības daļa atpaliek no vispārējiem procesiem sabiedrībā. Neraugoties uz pašlaik relatīvi pieejamo NVA atbalstu, sociālo dienestu pretimnākšanu, pabalstu palielināšanu, problēmas ir pārāk dziļi iesakņojušās, lai tās ātri un efektīvi mainītu. Kā saka kāds informants, *“tur jānāk kādam ar misiju, kurš ziedo sevi un mēģina dabūt viņus no zampas ārā”.* Ar “zampu” ir domāts alkoholisms, vienaldzība pret savu un bērnu dzīvi, bezcerība, nepārejoši slikti sadzīves apstākļi (*“divstāvu gultā saguļ pieci bērni”*), psiholoģiski traumatiski apstākļi ģimenēs (*“pašnāvības domas”, “mamma iemīlējās, aizgāja uz Daugavpili, tētis viens pats cīnās..”*). Misija tiek pieminēta tādēļ, ka arī esošie administratīvie, institucionālie rīki īsti nerisina sasāpējušās problēmas. **Sociāli izolētu cilvēku problēmas ir daudzslāņainas un sarežģītas, kas šajā brīdī prasa kā administratīvus pasākumus, tā cilvēcisku ieinteresētību un iedziļināšanos.** Šī iemesla dēļ pieprasītas ir psihologa konsultācijas, informanti izsaka vēlmi pēc ieinteresēta, pieejama un bezmaksas narkologa. Papildu visam iepriekš minētajam, situāciju gan ģimenēs, gan darba tirgū, gan atbalsta institūcijās ir saasinājuši Covid-19 ierobežojumi, kas vajadzību pēc psihoemocionālā atbalsta padarījuši vēl izteiktāku.

Iepriekš minētais raksturo sociālās izolētības situāciju novadā, ko speciālisti apzīmē ar virkni sociālu un ekonomisku problēmu – alkoholisms u.c. atkarības, bezdarbs, vardarbība ģimenēs, bērnu izņemšana no ģimenēm, nabadzība, savstarpēja atbalsta trūkums, invaliditāte, suicīdu mēģinājumi starp pusaudžiem. Sociāli jūtīgā situācijā atrodas arī pensionāri ar zemiem ienākumiem vai vientuļie pensionāri, invalīdi, kuriem nereti nepietiek līdzekļu medikamentu iegādei vai apkures maksājumiem. Covid-19 ietekmē palielinājies arī uzsākto laulības šķiršanas procedūru skaits, pieaugusi bērnu un jauniešu delinkventa uzvedība, atkarības. Pēc speciālistu domām, ieilgušas un ļoti sarežģīti risināmas problēmas ir ģimenēs, kur ir dažāda veida vardarbīga uzvedība. Pārsvarā no tā cieš sievietes, taču ir arī pretēji gadījumi. Sociāli izolēti vārda tiešā nozīmē ir arī cilvēki, kuriem kaut kādu iemeslu dēļ, piemēram, stingru vecāku dēļ, praktiski nav kontaktu ar cilvēkiem ārpus mājās.

Ar lielāko nolemību informanti runā par alkoholisma problēmu novadā – tiek uzsvērta alkohola atkarīgo cilvēku nevēlēšanās atzīt atkarību un attiecīgi ārstēties. Pieejamā narkoloģiskā

palīdzība tiek vērtēta kā formāla, cilvēku aktuālajām vajadzībām neatbilstoša. **Speciālisti atzīst, ka alkoholisma atkarības izplatība ir milzīga un atsevišķos gadījumos uzskata to par galveno sociālo problēmu Preiļu un Līvānu novadā. Sarunās atklājas arī speciālistu ierobežotās iespējas palīdzēt saviem klientiem,** proti, cilvēkam pašam jāpiekrīt ārstēties narkoloģiskajā vai psihiatriskajā slimnīcā, taču vairumā gadījumu problēma tiek noliegta. **Nākamā problēma saistīta ar to, ka arī pēc ārstēšanās no alkoholisma cilvēkiem ir jāatgriežas tieši tajos pašos apstākļos:** *“Viņa uz turieni [atkarību ārstēšanas programmu – aut.] aizbrauca tāda melna, netīra. Atbrauca ar frizūru, uzkrāsojusies, gaiša... Un vīrs atnāca no haltūras un uzlika pudeli galdā”*. Informanti atceras arī 2006. gadā Preiļu novadā notikušo masveida saindēšanos ar nelegālo alkoholu¹², kas apstiprina problēmas izplatību un plaša spektra ietekmi uz atsevišķiem indivīdiem un vietējo sabiedrību kopumā.

Ir daļa cilvēku, kuri ir vai nu NVA, vai nu sociālā dienesta u.c. institūciju redzes lokā, un viņu situācija ir relatīva labāka – viņiem ir iespēja piedalīties NVAursos, saņemt pabalstu vai piedalīties pagaidu sabiedriskajos darbos. Taču speciālisti aktualizē arī tādas sabiedrības daļas esamību, kura pēc visām pazīmēm ir sociāli izolēta, bet kura nav sasniedzama ar esošajiem institucionālajiem instrumentiem: *“Bet ir tā kategorija, kas vispār ir izkritusi [no institūciju redzes loka – aut.]. Viņi nav nekur īpaši redzami. Tādi ir laukos, kaut ko viņi tur piehaltūrē, bet viņi nebrauc un neregistrējas nekur, ja nu nespēj vajadzība”*. Arī pilsētā ir cilvēki, kuri cenšas savu iztiku nodrošināt dažādiem veidiem, nesaistoties ar atbalsta institūcijām: *“Pagaidām man te viena dāma ir, kura grupu saņem, bet drīz mēs šķiramies. Es palieku viens, tad man tur vairāk kaut kas paliek, 106 eiro laikam. Tāpēc saku, staigāju, pudeles lasu. Citreiz cilvēki tāpat palīdz. Es kādreiz divos darbos strādāju, citiem palīdzēju, tagad citi man izpalīdz. Kā saka, jābūt izpalīdzīgam”*.

Zināmās grūtībās īsāku vai garāku laika periodu ir nonākuši arī vecāki, kuri audzina bērnus ar īpašām vajadzībām. Neatkarīgi no bērnu vecuma un slimības izpausmes ģimenei ir nepieciešams institucionāls atbalsts. **Dažkārt grūtības, ar ko saskaras vecāki, ir viegli risināmas, taču tam pietrūkst atbildīgo personu gribas un lēmuma.** Pēc vecāku stāstītā, milzīga nozīme ir izglītības un aprūpes iestāžu darbinieku profesionālajām un cilvēciskajām kvalitātēm. Informanti ar pateicību un aizkustinājumu atceras tos pedagogus/ audzinātājus/ sociālos darbiniekus, kuri viņu situācijā bijuši patiesi ieinteresēti, centušies palīdzēt un viņu darbības rezultātā notikuši kādi pozitīvi pavērsieni bērna un ģimenes dzīvē. Vecāki, protams, pielāgojas esošajai situācijai un cenšas apvienot darbu ar bērna vajadzību apmierināšanu, taču ne visās profesijās vai amatos tas ir iespējams. Vecāki izvēlas maiņu darbu, savstarpēji saskaņo darba grafikus, iesaista radniekus ikdienas dzīves ritma nodrošināšanai, taču šeit lielāku pretimnākšanu varētu gaidīt no pašvaldības atbildīgajiem dienestiem. Piemēram, **sasāpējusi problēma Preiļos ir asistentu trūkums, kas būtu vajadzīgs gan skolā, gan ģimenē,** taču to kavē dažādi administratīvi šķēršļi: *“Rīgā šo pakalpojumu pērk no biedrībām, taču mūsu pašvaldība negrib”*. **Ģimenes asistenti nepieciešami dažādu ikdienas prasmju apgūšanai jaunajām ģimenēm, vecākiem:** *“parāda, kā iztīrīt māju. Ir arī tādas ģimenes, kur ir tikai taciņas, un viņi reāli guļ migās”*.

Vecāki, stāstot par procesu, kur viņiem jākomunicē ar dažādām atbildīgajām institūcijām, nereti apraksta to pārstāvju neatsaucību un formālismu. Dažkārt tiek meklēti privāti kontakti ar amatpersonām, cerot, ka tad vecāki tiks uzklausti. Tas kārtējo reizi apliecina, ka ļoti daudz ir atkarīgs no konkrētiem cilvēkiem, kuri ir attiecīgajos amatos.

¹² Zemīte, I. 2006. Preiļos jau 40 nelegālā alkohola saindēšanās upuru. <https://www.tvnet.lv/4798036/preilos-jau-40-nelegala-alkohola-saindesanas-upuru>

Ja sociālo izolāciju skata kā ierobežotus sociālus kontaktus vai retu kontaktēšanos, tad šādi piemēri ir spilgti izteikti. Tas nāk “komplektā” ar atstumtību no darba tirgus, kultūras dzīves u.c. norisēm: *“Cilvēkam, kas neiziet sabiedrībā, kam šis priekšstats veidojas no tā, kas viņam ir apkārt... būtībā viņš ieiet sevī, jo viņam diskomforts ar to ārpusauli rodas”*.

Kopumā sarežģītās situācijas, kurās dažādu iemeslu dēļ nokļuvuši informanti, ir atšķirīgas pēc to ilguma, rakstura un ietekmes smaguma, taču visus iepriekš minētos variantus apvieno tas, ka paradoksālā kārtā nenoteiktības, nestabilitātes situācijas kļuvušas ilgstošas. Citiem vārdiem, krīze nepāriet un nebeidzas. Rīcības prakses kļuvušas ierastas, pielāgotas pat vairāku gadu desmitu garumā: *“Viņš pieņem to, ka viņam apkārt ir pietiekami daudz apstākļu, kas viņam ir traucējoši, lai viņš iekārtotos darbā, un viņš neredz arī, ka viņš varētu šos apstākļus kaut kā pabīdīt malā”*.

Viedokļu amplitūda, kurā tiek skaidrota esošā sociālās atstumtības situācija, ir milzīga. Kā jau iepriekš minēts, viens no izplatītiem uzskatiem ir par sociāli atstumtiem indivīdiem kā “pašiem vainīgiem” pie savas situācijas. No sociālo problēmu teorijas viedokļa šāds uzskats ir izdevīgs “sistēmai” jeb institūcijām, no kurām varētu sagaidīt palīdzību sociālo problēmu risināšanā. Arī šajā pētījumā šādi uzskati atklājas: *“Ko jūs pierādīsiet ar to savu aptauju – ka viņiem klājas pārāk labi?! To ir viegli pierādīt!”* Uzskats tiek pamatots ar to, ka bezdarbniekiem ir bijis pietiekami daudz laika, lai apgūtu jaunu profesiju, uzsāktu savu uzņēmējdarbību, tādējādi uzlabojot savus apstākļus: *“Ja cilvēki gribētu kaut ko, tad viņiem bija 25 gadi ko mācīties”*. Šai domai var daļēji piekrist, jo cilvēku rīcība nav tikai un vienīgi apkārtējās vides determinēta. Kā liecina atsevišķi pētījumā iegūtie piemēri, apkārt esošie sociālie, ekonomiskie, institucionālie apstākļi nav ar tik piespiedošu un absolūtu raksturu, lai indivīds nespētu tiem pretoties. Taču tādā gadījumā jāmeklē dziļāki iemesli, kas un kādēļ cilvēkus ir ievēdis apātijā vai padarījis par racionāliem “sistēmas patērētājiem”. Visticamāk, dominējošās sociāli izolētu cilvēku rīcības interpretācijas ir pārāk vienkāršotas. No vienas puses, var piekrist informantam, kurš pauž radikālu viedokli attiecībā pret ilgstošajiem bezdarbniekiem: *“Nav cilvēki ne badā, ne neapģērbušies. Viņi gariem zobiem atstrādā tos obligātos mēnešus, lai viņi skaitītos kaut kas tur.. [nezaudētu bezdarbnieka statusu – aut.]. Viss notiek, viss ir nodrošināts, cilvēki vienkārši negrib strādāt”*. **No otras puses, iespējams, ka esošie mēģinājumi uzlabot sociāli izolētu cilvēku situāciju nav atbilstoši viņu patiesajām vajadzībām, rezultātā nesaņemot iecerēto mērķi. Iespējams arī, ka šī pētījuma jautājums “kādas ir sociāli izolētu cilvēku vajadzības?” nāk daudzus gadus par vēlu, kad vajadzību identificēšana prasa ilgu laiku un nopietnus pūliņus.**

Neraugoties uz iepriekš aprakstīto, pietiekami plaši izplatīto viedokli par nevēlēšanos strādāt u.c. neglaimojošām kvalitātēm, paši “vainīgie” nevienu un neko pie savas situācijas nevaino: *“Dienzēl valstī tāda situācija, ka darbiņi būs tiem, kuriem ir izglītība, bet izglītībai arī finanses vajag”*. Informantu stāstos gan nedaudz ieskanas nots “kāpēc viņi [piemēram, sociālais dienests – aut.] man nepalīdz?!”), taču tie ir epizodiski gadījumi un vairāk raksturīgi gados jauniem cilvēkiem. Viņi arī ir labāk ziņojoši par pieejamajiem pakalpojumiem, sistēmiskajiem ierobežojumiem un priekšrocībām. Arī NVA Preiļu filiāles vadītāja atzina, ka jauniešiem ir lielākas pretenzijas pret augstu atalgojumu, nesaistot to ar savu izglītību vai darba pieredzi. Pārējos gadījumos raksturīga samierināšanās vai pat relatīva apmierinātība ar situāciju¹³. **Kvalitatīva pētījuma analīzē informantu atbildes neskaita un nesver, taču šajā gadījumā jāpasvīt tas, ka neviens no 20 intervētajiem sociāli izolētajiem cilvēkiem savu situāciju nedēvēja par sliktu vai neapmierinošu, lai cik objektīvi nepatīkami būtu apstākļi.**

13

Plašāk skatīt nodaļā par vajadzībām.

Gados vecākiem cilvēkiem (pirmspensijas un pensijas vecuma) raksturīga paļaušanās uz institucionālo kārtību, pasivitāte, zināma pieticība un samierināšanās ar savu konkrēto situāciju. Raksturīga arī neticība situācijas uzlabošanai un nevēlēšanās aktīvi rīkoties, lai savus apstākļus mainītu. Speciālisti izsaka pieņēmumu, ka sociāli izolētie cilvēki zināmā mērā “paši sevi atstumj” no darba tirgus un sabiedriskajām norisēm. **Izņemot īstermiņa mērķus un pieticīgus šodienas plānus, bažas par “izsvīturošanu no bezdarbnieku saraksta”, cilvēkiem īsti nav citu, tālejošu mērķu. Šo pašu iemeslu dēļ daļa sociāli izolētu cilvēku īpaši nerūpējas par juridiskajiem aspektiem, kas saistīti ar īpašumu, neregistrētas kopdzīves iespējamām sekām u.c.** Izolācija jūtama ne tikai no darba tirgus, bet arī no kultūras notikumiem un sabiedriskās dzīves kā tādas. Informanti atceras dažus pasākumus kultūras namā, bibliotēkā, taču gan saistībā ar Covid-19, gan ar ierobežotiem līdzekļiem un mobilitāti daļba kultūras pasākumos nav sistemātiska.

Sarunās jūtama zināma rezistence pret jebkurām idejām, kas prasa kaut kādu pārkārtošanos. No sociālajiem darbiniekiem un citiem speciālistiem tiek prasīta liela piepūle, lai klientu ar ieilgušām sociālām problēmām pierunātu aizbraukt uz kursiem, aiziet pie narkologa u.c.: *“Cilvēkus motivēt uz pārmaiņām bieži vien ir.. nereaļi. Ja nenotiek kaut kas nenormāli dramatisks, piemēram, bērnu izņemšana no ģimenes... Vai arī, ja piekrīt kaut kam, tas ir uz ļoti īsu brīdi”.*

Tēlaini izsakoties, sociāli izolēti cilvēki mēdz atrasties tādā kā “sasaluma zonā”, kur varbūt nav pārāk komfortabli, taču to viņi izjūt kā pieņemamāku situāciju nekā kaut kādas izmaiņas. No iespējamām izmaiņām cilvēki baidās, vai tās nenesīs negatīvas sekas. Iespējams, tas saistīts ar nepatīkamu/ negatīvu pieredzi iepriekš, ar viņu neticību pozitīviem notikumiem jeb kā saka kāds speciālists, interpretējot savu klientu attieksmi: *“Man ir tas mazais komfortiņš, cik tur tie eiro, un es ar to esmu iemācījies iztikt, man pietiek.”*

Ja vērtē individuālo un strukturālo faktoru klātesamību un ietekmi, tad **Preiļu un Līvānu novada gadījumā būtiskāki šķiet strukturālie faktori, kas saistīti ar jau zināmām, ieilgušām problēmām – nelegālā nodarbinātība, atkarības, ierobežotas mobilitātes iespējas, zems atalgojums, piemērotu mājokļu trūkums, brīvā laika pavadīšanas iespēju trūkums u.c.:** *“Sabiedriskais transports ir tāds, kāds viņš ir, ceļš ir tāds, kāds ir. Ir cilvēki, kas gadiem brauc [uz darbu – aut.], bet ir, kas pasaka, nē, es to nevaru. Vai es par to savu minimālo algu varu veltīt 70-80 eiro mēnesī ceļam?”.* Papildu acīmredzamiem strukturāliem cēloņiem sociālajai atstumtībai ir arī citi ierobežojumi, piemēram, formālas procedūras, birokrātiskas prasības, kas jāizpilda noteikta pakalpojuma vai atbalsta saņemšanai: *“Kamēr neiesi un nebaktīsi, tikmēr nekā nebūs. Un pēc tam speciāli velk laiku. Kā pingponga bumbiņu tevi visu laiku dzenā”.* Elementāra pakalpojuma saņemšana, lai pēc tam indivīds vai ģimene varētu patstāvīgi funkcionēt, dažkārt prasa daudz laika un enerģijas.

Kā zināms, esošās problēmas un situācijas nav radušās vienā dienā. Nelabvēlīgu strukturālu faktoru klātbūtne jūtama praktiski visu informantu stāstos. Proti, informantu iepriekšējā dzīves pieredze neatkarīgi no viņu vecuma un dzimuma ir saistīta ar dažādām sarežģītām situācijām - vecāki bijuši alkoholiķi, tikusi pārdzīvota nopietna slimība, kas atstājusi sekas uz turpmāko dzīvi u.tml.: *“Man bērniņa izgājusi grūta, kad man bija 11 gadiņi, tad mani mamma pameta, viņa no mums vīsiem atteicās.”* Starp objektīviem faktoriem ir arī nabadzības determinētas situācijas, piesaiste īpašumam, ģimenes situācija: *“Nu mums saimniecība, vīrs slauc govīs, gaidām otru mazbērnu, kur tad es skriešu?!”*

Uz šī fona īpaši izceļas tie gadījumi, kad institūciju redzes lokā esošs klients būtiski uzlabo savu dzīvi. Speciālisti stāsta par gadījumiem, kad *“cilvēki cīnās”* vai *“ir saņēmušies”*, lai risinātu

bezdarba un nabadzības problēmas. Biežāk šādu piemēru ir ģimenēs ar bērniem, kur viens vai abi vecāki cenšas nodrošināt saviem bērniem relatīvi stabilu vidi, piemēram, “*nokodējas*” pret alkoholu, iekārtojas darbā Lielbritānijā un pēc tam paņem pie sevis bērnus, ņem kredītu, lai nopirktu bērnam telefonu attālinātajām mācībām u.c.

Ir arī gadījumi, kuros cilvēki, kuri dzīvo vieni paši, spēj izmantot esošos resursus: “*Man palīdzību?! Es tūlīt nodarbošos ar zemeņu audzēšanu! Un tad es vēl ar ķiplokiem nodarbošos! Es jau kuro gadu pārdodu. Katru gadu vairāk un vairāk iet. Pagājušogad 300 eiro dabūju. Pats ar rokām sastādu, pats izravēju, pašvaldības zeme. Nevienam jau nevajag, es jau vienīgais [zemi apstrādā – aut.]. Šis piemērs liecina par to, ka, ja cilvēkam pietiek apņēmības, gribasspēka, skaidru mērķu, tad apkārt esošie sociālie, institucionālie un ekonomiskie šķēršļi nav nepārvarami. Līdzīgi piemēri tiek minēti bijušo ieslodzīto sakarā – saņemot sākotnējo atbalstu, viņi spēj uzsākt patstāvīgu dzīvi un neatgriezties iepriekšējā vidē. Viens no intervijās paustiem viedokļiem ir tāds, ka vajadzētu pastiprināt atbalstu šādiem cilvēkiem, kuri parādījuši savu apņēmību mācīties, strādāt, tādā veidā kaut ko savā dzīvē uzlabojot.*”

PERSONĪGIE UN INSTITUCIONĀLIE RESURSI PROBLĒMU RISINĀŠANAI

Viens no nozīmīgākajiem pētījuma rezultātiem saistīts ar to, kā informanti pārvar grūtības, kurās tie nonākuši. Proti, raksturīga prakse ir meklēt t.s. ne-institucionālos resursus jeb palīdzību pie ģimenes locekļiem, radniekiem, kaimiņiem, draugiem: “*Radu meitenes ielika sludinājumu Facebook, ka es meklēju darbu*”. Informanti, grūtās vai neskaidrās situācijās nonākuši, pirmām kārtām runā ar sev tuvākajiem cilvēkiem, lai kas viņi būtu, un paļaujas uz viņu ieteikumiem. Ļoti iespējams, ka cilvēki nesaņem iespējamo palīdzību, jo padoma devējiem ir nepilnīga informācija vai aizspriedumi par attiecīgo jautājumu vai institūciju spēju un gribu palīdzēt. Piemēram, savstarpējās sarunās tiek salīdzināti dažādu pašvaldību un atsevišķu pagastu institūciju pārstāvji, tiek izvērtēts, kur ir “labāk” no dažāda veida atbalsta saņemšanas viedokļa. Ir informanti, kas nepārzina pabalstu vai jebkādas citas sociālās palīdzības saņemšanas kārtību, un tas tiek interpretēts tādā veidā, ka atbildīgo institūciju pārstāvji autonomi (un viņuprāt netaisnīgi) izlemj par to, kam pienākas kāda palīdzība. Institūciju pārstāvji tiek vērtēti pēc viņu cilvēciskajām kvalitātēm, nevis pēc to ieņemamā amata un teorētiski veicamajiem pienākumiem. Informanti nezina tās robežas, kurās institūciju pārstāvji var darboties, taču novērtē iejūtīgu, pretimnākošu attieksmi un gatavību elastīgi risināt problēmas. Iespējams, tieši informācijas trūkums par iestāžu kompetenci un noteikumiem un aizspriedumi ved pie pārlietu lielas uzticēšanās neformāliem sociāliem kontaktiem. No intervijām jūtams, ka informanti tiem uzticas vairāk nekā dažkārt speciālistiem: “*Tur varēja to situāciju citādi risināt, bet es nezinu, kas viņai bija iestāstījis, ka vajag šķirties*”.

Neformālie sociālie tīkli ir divtik būtiski laukos, kur tuvākajā apkārtnē nav daudz cilvēku. Arī šeit ir atrodamas dažādas adaptācijas shēmas, kur vietējie iedzīvotāji pielāgojušies situācijai, piemēram, materiāls un finansiāls atbalsts apmaiņā pret emocionālu atbalstu. Adaptēšanās mēdz notikt ātri un institucionālus resursus neiesaistot: “*Klusie telefoni ļoti āši nostrādā*”. Tādēļ nereti pašvaldības un jo īpaši valsts institūciju piedāvātie risinājumi nāk ar novēlošanos: “*Diemžēl šie priekšlikumi ne vienmēr ātri tiek apstiprināti. Kamēr notiek saskaņošana starp ministrijām, tas notiek palēnināti*”. Dažkārt interviju laikā rodas iespaids, ka starp pieejamā atbalsta veidiem un reālo situāciju ir milzīga plaisa. Piemēram, daļa atbalsta nav pieejama cilvēkiem bez telefona vai

interneta. Speciālisti uzsver, ka jo īpaši laukos būtu vajadzīgs attīstīt sociālo uzņēmējdarbību, iesaistīt cilvēkus vienkāršu un noderīgu darbu veikšanā, atbalstīt mentoru (darbaudzinātāju) kustību. Tas nozīmē, ka **institucionālajiem risinājumiem jābūt specifiskiem/ situatīviem nevis universāliem. Piemēram, zinot nelegālās nodarbinātības izplatību un neformālo kontaktu nozīmību darba/ “haltūru” atrašanās, mēģinājumi organizēt vācu valodas kursus, mācīt rakstīt motivācijas vēstuli izklausās pat kuriozi. Iespējams, šie pasākumi dod labu atdevi Rīgā vai citās lielajās pilsētās, kur darba tirgū ir citi noteikumi, taču konkrēti Preiļu un Līvānu novadā nepieciešami situācijai pielāgoti risinājumi. Šeit nepieciešama lielāka iesaistīto institūciju brīvība un atbildība lemt par atbilstošiem risinājumiem.**

Konkrēti runājot par NVA pakalpojumiem, kopumā dažādu mērķgrupu pārstāvji par tiem izsakās atzinīgi. Balstoties uz informantu stāstiem, kursi ne vienmēr sasniedz to definēto, tiešo mērķi: *“Biju konditoru kursus, bet tur vajag strādāt ātri un perfekti. Bet man rociņām veiklības nav, tā es arī konditorejā nevarēju strādāt”*. Taču šiem kursiem ir liela pievienotā vērtība, kas izpaužas kā socializēšanās un kontaktu veidošana, kas esošajā situācijā nav mazsvarīgi. Ar t.s. subsidētajām darba vietām tiek palīdzēts ne vien bezdarbniekiem, bet arī vietējiem uzņēmumiem, jo arī tie nereti atrodas nestabilā situācijā. Tomēr kopumā novadam raksturīgā specifika ir tāda, ka šeit nav iespējami masveida universāli risinājumi, bet ir jāpiemērojas katrai situācijai un problēmai. Neraugoties uz to, ka pētījuma laikā tika izgaismotas vairākas veiksmīgas sadarbības prakses starp institūcijām, piemēram, probācijas dienests cieši sadarbojas ar sociālo dienestu u.c. iestādēm, taču kopumā ciešāku kontaktu, savstarpējas uzticēšanās un kopīgu mērķu definēšanai starp valsts, pašvaldības iestādēm, nevalstisko sektoru, uzņēmējiem u.c. potenciālajiem sadarbības partneriem ir liels potenciāls. Iespējams, ka vairāk varētu izmantot vietējo nevalstisko organizāciju resursus, kur pulcēties, apgūt nepieciešamās prasmes darbam u.c. Covid-19 krīzes laikā samazinājušās aktivitātes arī Preiļu novada dienas aprūpes centrā un Līvānu biedrības “Baltā māja”, kas pieejamas cilvēkiem ar fiziskiem un garīgiem ierobežojumiem, kā arī ar dažādām sociālām problēmām.

Nemot vērā to, ka sociāli izolēti cilvēki norobežojas arī no sabiedrībā notiekošajiem procesiem, sociālie kontakti ir vitāli nepieciešami informācijas apmaiņai par dažādiem aktuāliem jautājumiem. Piemēram, 2021. gada augustā aktuāls sarunu temats bija par vakcinēšanos pret Covid-19. Tuvākā personu loka nozīmība šeit ir nepārvērtējama, taču lielu ietekmi var dot arī speciālisti dažādās institūcijās. Sociālie darbinieki intervijās atzina, ka viens no viņu neformāliem ikdienas pienākumiem ir skaidrot Covid-19 situāciju un savā ziņā mierināt un iedrošināt klientus. Ja ir savstarpēja uzticēšanās un atvērtība, tad institūcijas var darīt krietni vairāk nekā tām formāli paredzēts. Dažkārt speciālistiem nākas risināt situācijas, kuras teorētiski neietilpst viņu pienākumos, piemēram, meklēt sertificētu elektriķi, palīdzēt iztīrīt māju u.c. Kā atzīst intervētie speciālisti, darbā ar sociāli izolētām grupām institucionālo resursu, īpaši cilvēkresursu, ir par maz, kas noved pie speciālistu profesionālās izdegšanas. No otras puses, ir reizes, kad problēmas netiek risinātas ilgstoši. Piemēram, institucionālais ietvars nespēj palīdzēt, kad kaimiņu strīda rezultātā cilvēks dzīvo bez elektrības trīs gadus. To ietekmē dažādi administratīvi, juridiski šķēršļi, piemēram, īpašums nav ierakstīts zemes grāmatā u.tml.

Institucionālo resursu raksturīga īpašība ir nepastāvība. Piemēram, viena no Preiļu novada problēmām ir nepietiekami nodrošināts sabiedriskais transports: Atsevišķu projekta aktivitāšu ietvaros šī problēma tiek risināta, piemēram, NVA kursanti tiek izvadāti uz mācībām un atpakaļ uz mājām, taču, beidzoties kursiem, cilvēki nonāk tai pašā situācijā, kur bijuši, un viņu iespējas izbraukāt uz potenciālo darba vietu joprojām paliek ierobežotas: *“Ja kaut kur tālāk darbs, tad ir čau, nevar tikt. Vakancēs skatos – pilns ar darbu, bet ej tu izbraukā!”* Līdzīga situācija ir ar psihologa atbalstu – noteiktu laika periodu tas ir pieejams, bet pēc tam beidzas projekts vai

pakalpojumam atvēlētais finansējums: *“Viņas [psiholoģes – aut.] saka, ar asarām, ar visu, bet kā tie cilvēki atveras. Bet ja viņam nav šī turpinājuma, viņš atgriežas atpakaļ savā vidē.”* Tādus pašus piemērus informanti stāsta par ārstēšanu no alkohola atkarības – neraugoties uz to, ka uz vienu brīdi cilvēks tiek izrauts no ierastās vides, viņam jāatgriežas tieši tajos pašos apstākļos, kur īsā laikā motivācija tiek zaudēta. **Arī citiem atbalsta veidiem, kas tiek nodrošināti epizodiski, piemēram, ģimenes asistents vai fizioterapeits un ergoterapeits bērniem ar īpašām vajadzībām u.c., nepieciešama pastāvīga pieejamība.** Par nepastāvību tiek kritizēta arī tautā plaši sauktā “simtlatnieku” programma jeb šobrīd algotie pagaidu sabiedriskie darbi: *“Ta dod, ta nedod, ta dod, ta nedod, nu tādā garā”*. Tai pašā laikā ilgstošie bezdarbnieki novērtē algoto pagaidu sabiedrisko darbu esamību un uzskata, ka EUR 250 mēnesī ir laba samaksa.

Iedzīvotāji izmanto pieejamos pakalpojumus gan Preiļos un Līvānos, gan plašākā areālā, piemēram, Rēzeknē vai Daugavpilī. Tā kā lauku teritorijās ir sarežģīti piesaistīt dažādus speciālistus, tad tie tiek meklēti citur. **Pieeja resursiem cieši korelē ar deklarēto un faktisko dzīves vietu. Dažkārt cilvēkiem dažādu iemeslu rezultātā nav deklarētas dzīves vietas, kas iespējamās palīdzības saņemšanu būtiski apgrūtina un atklāj sociālās palīdzības institūciju ierobežojumus.** Pieeju pakalpojumiem ierobežo arī naudas trūkums un apgrūtinātā mobilitāte. Cilvēki, kuri ir atkarīgi tikai no sabiedriskā transporta, pie attiecīgā pakalpojuma nemaz netiek, vai arī tas prasa ilgu laiku un sarežģītu plānošanu.

SOCIĀLI IZOLĒTU CILVĒKU VAJADZĪBAS

Visiem informantiem tika jautāts par viņu vajadzībām dažādās jomās – izglītībā, nodarbinātībā, kultūras jomā, sociālajās attiecībās. **Tipiska informantu reakcija uz atvērtu jautājumu “kas Jums visvairāk būtu vajadzīgs, ko Jūs gribētu?”** bija aizdomāties par to, nesniedzot tūlītēju atbildi. Radās izjūta, ka cilvēki paši par to nav domājuši un savas vajadzības/ vēlmes nespēj apzināt un noformulēt. Raksturīga atbilde uz šo jautājumu ir *“man jau viss ir, man neko nevajag”*. Lūgti to komentēt, informanti stāsta par savu ienākumu apjomu, ienākumu avotiem, piepelnīšanās iespējām, saimnieciskiem jautājumiem un kopumā savus apstākļus novērtē kā labus: *“..mani uz 6 mēnešiem paņēma ielu slaucīt. Man vēl ir 3.grupa. Es par grupu saņemu 136 un 250 – nu normāli, nu”*. **Objektīvi ņemot, informantu nosauktie ienākumi nereti nesasniedz pat minimālo valstī noteikto mēnešalgu, taču subjektīvā apmierinātība ar tiem ir relatīvi augsta.** Arī tad, ja cilvēki dzīvo trūcīgos apstākļos, pārtiek no gadījuma darbiem, viņu subjektīvais vērtējums par savu situāciju ir pozitīvs: *“Nezinu, kam tagad grūti. Man nav. Eju uz darbu [pagaidu sabiedriskie darbi – aut.], vakarā uz haltūrām, malku skaldīt, dārzu ravēt tikko pasauca mani. Man visa pietiek. Es tikko gurķus, citas zagatovkas saliku. Man viss pietiek, viss savs ir”* (krievu valodā). Pašu vērtējumā nosacīti vēl labākā situācijā ir 2. grupas invalīdi, kuri savu EUR 300 lielo pensiju uzskata par pietiekamu, sevišķi, ja to kombinē ar “haltūrām”. Citi cilvēki vasaras/ rudens sezonā piepelnās ar ogu lasīšanu un pārdošanu, audzē dārzeņus un pārdod tiem, kuriem pašiem sava dārza nav. **Respektīvi, katrs ir atradis kādu veidu, kā pielāgoties situācijai, un cilvēku vēlmes kopumā ir reālistiskas: “Lai būtu darbs, lai būtu lielāka alga, ko tad vairāk vajag!”**

Turpinot jautāt par dažādām iespējamām vajadzībām, intervijās nereti iestājās neveiklas situācijas, jo šie jautājumi informantus “izsita” no viņu komforta zonas. Daži kļuva nostalgiski, daži atvairīja šos jautājumus, taču jebkurā gadījumā cilvēku reakcija liecināja par to, ka viņiem neviens nav uzdevis šādus jautājumus. Pieminot Viduslatgales novadu fondu kā potenciālu atbalsta sniedzēju, neviens informants fondam neizvirzīja kādus lūgumus vai pretenzijas; bija arī tādi informanti, kas par fondu neko nebija dzirdējuši.

Ja kāds no informantiem sarunas gaitā konkretizēja savas vajadzības, tad tās bija saistītas ar kādu aktuālu nepieciešamību, piemēram, siltu džemperu, ziemas zābakiem, dīvānu, istabas remontu. Taču kopumā materiālas vai finansiālas lietas nav tās, kuras varētu vērtēt kā izteiktas vajadzības. Kā saka kāds informants, *“skatoties, par kādām vajadzībām mēs runājam. Ja tās ir mantas, jauns ritenis vai pārtikas pakas, tad tas viss ir nodrošināts”*. No informantu atbildēm izriet, ka viņi ir mierā ar esošajiem apstākļiem un dažkārt pieticīgo nodrošinājumu, taču viņi apzinās, ka pārtikas un higiēnas līdzekļu pakas ir nozīmīgs atbalsts viņu situācijā

Ir informanti, kuru deklarētās vajadzības ir skaidras un konkrētas, piemēram, asistents bērnam ar īpašām vajadzībām vai zemes frēze, taču tas ir pie gadījuma, kad cilvēki paši aktīvi darbojas savas situācijas uzlabošanai. **Lielākoties jūtama pasivitāte un zināma nolemtība, kas saistās ar nepietiekami apzinātām/ aizmirstām vajadzībām. Šo cilvēku vēlmju loks ir sašaurināts un ierobežots. Labākajā gadījumā viņi gribētu stabilus ienākumus (lai arī ne lielus), kas dotu zināmu drošības izjūtu. Tai pašā laikā cilvēki sevi īsti neredz kā aktīvus dalībniekus savas situācijas uzlabošanā.** Dažās intervijās atklājas mērķi un sapņi saistībā ar izglītību, par ko informanti kādreiz domājuši, bet dažādu iemeslu dēļ tos īstenot nav izdevies, kā, piemēram, kulinārijas kursi, kokapstrāde, autovadītāja tiesības. **Tomēr kopumā informanti apzinās savus ierobežojumus un saprot, ka kardināli viņi savu dzīvi mainīt nevar:** *“Jaunību neatgriezīsi. Tā ka... daudz ko man būtu gribējies darīt, bet.. tas nav piepildījies. Daudz ko gribētos, bet tu ej un strādā, kur kāda haltūra pagadās”* (krievu val.). Gados jaunāki informanti, kuri pašlaik mācās, par sociālo izolāciju nesūdzas, lai arī paralēli pastāv pietiekami daudz citu ierobežojošu faktoru, piemēram, invaliditāte. Tas ļauj domāt, ka **jebkāda veida iesaiste sociālajās norisēs reducē izolāciju veicinošo faktoru ietekmi.**

Mērķgrupu vajadzības ir grūti definēt ne vien pašiem iesaistītajiem, bet arī speciālistiem ar ilggadēju pieredzi: *“Jā, tas ir smags jautājums. Es domāju, ka viņiem vajag kādu atbalsta personu, un šī atbalsta persona būtu ļoti liels resurss. Šis ģimenes asistents – viņš viņu motivētu, jo motivācija ir galvenais, kas viņiem trūkst”*.

Pašlaik vērojama zināma plaisa starp profesionāli definētām sociāli izolētu iedzīvotāju vajadzībām un pašu mērķgrupu apzinātajām un neapzinātajām vajadzībām. Jāsaka arī, ka speciālisti ir visai bezpalīdzīgi tajos gadījumos, kad sastopas ar sociāli izolētu cilvēku motivācijas trūkumu un pasivitāti. Piemēram, riska ģimenēm tiek piedāvātas dažādas iespējas piedalīties atbalsta grupās, izglītojošos semināros, taču tam nav praktiski nekādas atsaucības. Praktiski vienīgais, kas darbojas, ir juridiskas sankcijas attiecībā uz sociālās palīdzības ierobežošanu, bērnu izolēšanu no ģimenes utt.

Var pieņemt, ka arī sociāli izolētu cilvēku pasivitāte nav veidojusies vienā dienā. Institucionālie paņēmieni kaut kā uzlabot un mainīt sociāli izolētu cilvēku dzīvi nereti cieš neveiksmi, jo cilvēki to uztver kā ārēju iejaukšanos, kam kaut kādā veidā jāturas pretī. Labākajā gadījumā viņi pret ārēju iejaukšanos izturas kā apstākļiem, kurus viņi nav spējīgi ietekmēt. **Subjektīvā izpratne par situāciju būtiski atšķiras starp institūciju pārstāvjiem un sociāli izolētajiem cilvēkiem.** Iespējams, ka to daļēji skaidro t.s. “buferkultūras” un “vājo ieroču” jēdziens, ko savā rakstā “Asinis ir bufersķīdums” lieliski raksturo sociālantropologs Klāvs Sedlenieks¹⁴.

Institucionālais skatījums savukārt, vai tas būtu cinisks, vai empātisks, jebkurā gadījumā ir ar zināmu paternālisma piedevu, vērtējumu, intervenci un kontroli: *“Viņam, tam cilvēciņam*

¹⁴ <https://satori.lv/article/asinis-ir-buferskidums>

liekas, ko jūs pie manis piesienaties, man jau viss ir labi. Man pietiek. Nez kāpēc kādai tantei no sociālā dienesta vai bāriņtiesas liekas, ka nepietiek”. Iespējams, tieši šis ir iemesls atsvešinātībai starp palīdzības devējiem un ņēmējiem, jo ņēmējiem īsti nav kontroles pār savu dzīvi. Kā redzams no iepriekšējā citāta, viņiem netiek ļauts savus apstākļus un dzīvi kā tādu nedefinēt kā apmierinošu vai neapmierinošu, jo kontrole pār to pieder institūcijām. Iespējams, ka kā atbilde uz to veidojas sistēmas patērētāji un sistēmas atkarīgie. Citiem vārdiem, formālo prasību izpilde ir atsvešinājusi iespējamo palīdzību no reālajām vajadzībām.

Tomēr pētījuma gaitā visspilgtāk izteiktā vajadzība, ko neviens informants nenoformulēja vārdos, bet kas caurvija viņu stāstus, bija par sociālo kontaktu (savstarpējas tikšanās, atbalsta, draudzēšanās) nepieciešamību. Arī no speciālistu pieredzes secināms, ka pašlaik asākā vajadzība cilvēkiem ir “parunāties”. Jo īpaši tas attiecas uz pensionāriem, invalīdiem, kuri dzīvo vieni. Sociālajam dienestam ir par maz laika un cilvēkresursu, lai šo vajadzību pienācīgi nodrošinātu: “Nāk pie manis vecie cilvēki parunāties. Nosēž stundu, divas..” Iespējams, ka šādu vajadzību saasinājuši pandēmijas laika ierobežojumi, tomēr vairāk tā izskatās pēc hroniskas nepieciešamības. Informanti aizkustināti un ar zināmu nostaļģiju atceras NVA kursus, kuros varējuši izjokot pasniedzēju vai nodarbību starplaikā ārpusē uzsmēķēt. Līdzīgu pieredzi līdzdala informanti, kuri bijuši SIVA Jūrmalas profesionālās vidusskolasursos vai atkarību ārstēšanas programmā. To pašu apgalvo cilvēki, kuri piedalās pagaidu sabiedriskajos darbos. **Gan speciālisti, gan paši iesaistītie atzīst, ka būtiskāka par konkrētu prasmju apguvi ir iespēja socializēties, pabūt citā vidē, paplašināt paziņu loku.** Tas sasauca ar iepriekš minētajām vajadzībām pēc saistīšanās un spēles, kā arī iespēju izpaust emocijas. **Ne tik daudz prasmes uzrakstīt motivācijas vēstuli palīdz pie darba atrašanās vai motivācijas kaut ko darīt savā labā, kā iespēja satikties ar citiem cilvēkiem, uzzināt viņu pieredzi un dalīties savā pieredzē.** Šādā nozīmē atbalstāmi ir NVA kursi, dažādu projektu aktivitātes, jo tā ir iespēja nonākt citā vidē: “Kad esmu šeit [pagaidu sabiedriskajos darbos – aut.], es jūtos starp savējiem. Bet tā jau man parasti tikai mežs..”. Tāpat var piekrist iepriekš minētajam par atbalsta personu nepieciešamību sociāli izolētajiem cilvēkiem, jo tā var veidot zināmu tiltu starp esošo situāciju un apkārt esošajām iespējām.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Pēc pētījumā iegūtajiem datiem, Preiļu un Līvānu novada sociālo atstumtību galvenokārt raksturo ekonomiskā dimensija, kas izpaužas kā nelegālā nodarbinātība, darba tirgum nepiemērotas zināšanas un prasmes, zems atalgojums, ilgstoša bezdarba situācija. Ierobežotie finansiālie un materiālie resursi izraisa ķēdes reakciju attiecībā uz indivīdu iesaistīšanos izglītībā, kultūras aktivitātēs u.c. sabiedriskās norisēs. Cilvēka spēju kontekstā var pieņemt, ka vairākos aspektos sociāli izolēto iedzīvotāju darbošanās iespējas ir ierobežotas, jo īpaši tajos aspektos, kas saistīti ar kontroli pār savu dzīvi. Tai pašā laikā vairāki piemēri liecina, ka arī pie nelabvēlīgiem objektīviem faktoriem iespējams situāciju uzlabot. Šeit izšķiroši svarīgs ir līdzcilvēku atbalsts.

Informantu atklāto ekonomiski un sociāli jūtīgo gadījumu diapazons ir plašs – no pajumtes trūkuma līdz asistenta trūkim, no ieilgušām ekonomiskām problēmām līdz akūtām Covid-19 ierobežojumu radītām attiecību problēmām. Dažos gadījumos līdz stabilai atsevišķa indivīda vai ģimenes funkcionēšanai trūkst pavisam nedaudz, bet nereti situācijas ir sarežģītas un ilgstoši risināmas. Ne visos gadījumos krīzes situācijai seko sociālā atstumtība/ izolācija, taču šeit izšķiroša ir ātra un adekvāta palīdzība. Lai arī pēdējos gados institucionālie resursi kļuvuši plašāki un pieejamāki, tie joprojām pietiekami efektīvi nerisina ieilgušas problēmas.

Situācija kopumā ir sarežģīta un daudzdimensionāla, ko katram indivīdam ietekmē dažādu apstākļu kopums. Sociāli izolētu cilvēku rīcības un mijiedarbības prakses ir gadiem ilgi nostiprinātas un relatīvi nemainīgas. Tipiskas mūsdienu sociāli izolēto cilvēku problēmas sākušās līdz ar valsts neatkarības atjaunošanu un tai sekojošām radikālām izmaiņām nodarbinātības struktūrā. Ilgstošs noraidījums pret valsts institūcijām, neticība varai, neticība iespējām uzlabot savu situāciju, samierināšanās ar esošo un ārēju apstākļu vainošana novedis pie noturīga uztveres un domāšanas veida un attieksmes pret notikumiem. Līdz ar to sociālo izolāciju raksturo noturīgi sociālie un psiholoģiskie aspekti. Atsaucoties uz Kena Vilbera atziņām, būtiski atšķiras subjektīvais un objektīvais skatījums uz sociālo izolāciju, kas, visticamāk, visvairāk kavē adekvātas palīdzības saņemšanu.

Šis pētījums tikai daļēji ļauj ieskatīties sociālās izolācijas izpausmēs, cēloņos un sociāli izolētu cilvēku patiesajās vajadzībās. Jāturpina pētīt atsevišķu sociālo kategoriju situācija, lai to varētu skaidrot padziļināti. Pētījuma rezultāti nav uzskatāmi par neapstrīdamu patiesību, ņemot vērā kvalitatīvās sociālo pētījumu pieejas specifiku. Taču tie var kalpot kā ierosme novada domei un iesaistītajām institūcijām diskutēt par iespējamiem risinājumiem. Daži sākotnējie priekšlikumi ir šādi:

- 1) sniegt viegli saprotamu un viegli pieejamu informāciju par institucionālā atbalsta veidiem un pasākumiem;
- 2) elastīgu starpinstitucionālu saišu veidošana/ nostiprināšana, lai risinātu konkrēta cilvēka situāciju;
- 3) nodrošināt sistemātiskas tikšanās, socializēšanās iespējas sociālās izolācijas riska grupām. Pašvaldībai sniegt atbalstu pilsētas un atsevišķu pagastu nevalstiskajām organizācijām, lai tās kalpotu par vietēja mēroga atbalsta punktu sociāli izolētiem cilvēkiem;
- 4) padarīt par sistemātiski pieejamām psihologa un narkologa konsultācijas. Svarīgi, lai pieprasīti un nepieciešami pakalpojumi būtu ilglaidīgi, lai pie tiem varētu pierast un izmantot;
- 5) nodrošināt asistentus bērniem ar īpašām vajadzībām skolā un sociālās izolācijas riska ģimenēs;
- 6) uzlabot vismaz ģimeņu ar bērniem sadzīves apstākļus, taču tas attiecas arī uz citām mājsaimniecībām;
- 7) turpināt jautāt sociāli izolētiem cilvēkiem par viņu vajadzībām, saskaņot speciālistu un klientu skatījumu uz risināmo problēmu, veicināt klientu rīcībspēju un atbildību;
- 8) veicināt un atbalstīt trūcīgo/ riska ģimeņu bērnu dalību interešu izglītībā un ārpuskolas aktivitātēs.
- 9) no teorētiskā ietvara pārņemams padoms būtu iespēju robežās dažādot sociāli izolētu cilvēku pieredzi nodarbinātības, izglītošanās, kultūras un sociālajā jomā.

Kopumā šī pētījuma rezultāti atklāj nelielu daļu sociālās izolācijas problemātikas kā Preiļu un Līvānu novadā, tā Latvijā kopumā. Iespējams, ka institucionālie, valsts mēroga pasākumi situācijas uzlabošanai nebūs tik ātri un efektīvi, taču autore aicina izmantot vietējos resursus, attīstīt savas inovatīvas idejas un veidot elastīgas sadarbības prakses, lai palīdzētu sociālā izolācijā nonākušiem novada iedzīvotājiem.

Pētījums ir sagatavots ar Islandes, Lihtenšteinas un Norvēģijas atbalstu caur EEZ un Norvēģijas grantu programmu "Aktīvo iedzīvotāju fonds". Par pētījuma saturu atbild nodibinājums "Viduslatgales pārnovadu fonds".